

Ocena sytuacji materialnej gospodarstw domowych rolników w Polsce

Tomasz Wojewodzik^a, Magdalena Frey-Schramel^b,
Michał Misygar^c, Mariusz Dacko^d

Streszczenie. Śledzenie procesów zachodzących w gospodarstwach domowych jest niezbędne do projektowania polityki społecznej. Celem badania omawianego w artykule jest ocena sytuacji materialnej gospodarstw domowych rolników na tle gospodarstw domowych nierolników. Analizie poddano wysokość dochodu rozporządzalnego oraz subiektywne postrzeganie własnej sytuacji materialnej, jak również możliwości oszczędzania i zdolności do spłaty zobowiązań kredytowych. Badanie opierało się na danych za lata 2018–2022 gromadzonych przez Główny Urząd Statystyczny w ramach cyklicznego badania budżetów gospodarstw domowych w Polsce. Do weryfikacji występowania różnic w ocenach i opiniach respondentów wykorzystano nieparametryczny test niezależności chi-kwadrat Pearsona i dokładny test Fishera. O ile w pierwszych latach po akcesji Polski do Unii Europejskiej rolnicy wyraźnie odczuwali poprawę swojej sytuacji materialnej, o tyle już w latach 2018–2022 ich oceny były niższe niż oceny w populacji gospodarstw domowych nierolników. Właściciele większych gospodarstw rolnych znacznie częściej niż właściciele gospodarstw drobnych (o powierzchni użytków rolnych poniżej 5 ha) oceniali swoją sytuację materialną jako dobrą lub bardzo dobrą i mimo że relatywnie częściej wspomagali się kredytem, na ogół nie deklarowali problemów w spłacie zobowiązań. Wykazywali również większe możliwości odkładania części dochodów jako oszczędności.

Słowa kluczowe: gospodarstwa domowe, dochód rozporządzalny, sytuacja materialna, rolnicy, oszczędności, kredyt

JEL: R2, Q12

^a Uniwersytet Rolniczy im. H. Kołłątaja w Krakowie, Wydział Rolniczo-Ekonomiczny, Katedra Ekonomii i Gospodarki Żywnościowej, Polska / University of Agriculture in Krakow, Faculty of Agriculture and Economics, Department of Economics and Food Economy, Poland. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0817-4190>.
Autor korespondencyjny / Corresponding author, e-mail: tomasz.wojewodzik@urk.edu.pl.

^b Były pracownik Ośrodka Statystyki Zdrowia i Ochrony Zdrowia Urzędu Statystycznego w Krakowie, Polska / Former employee of the Centre for Health and Health Care Statistics, Statistical Office in Krakow, Poland. ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-7352-3545>.

^c Urząd Statystyczny w Krakowie, Małopolski Ośrodek Badań Regionalnych, Polska / Statistical Office in Krakow, Małopolska Centre for Regional Surveys, Poland. ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-8393-7078>. E-mail: m.misygar@stat.gov.pl.

^d Uniwersytet Rolniczy im. H. Kołłątaja w Krakowie, Wydział Rolniczo-Ekonomiczny, Katedra Ekonomii i Gospodarki Żywnościowej, Polska / University of Agriculture in Krakow, Faculty of Agriculture and Economics, Department of Economics and Food Economy, Poland. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8424-4720>. E-mail: mariusz.dacko@urk.edu.pl.

Assessment of the financial situation of farmers' households in Poland

Abstract. Monitoring the financial situation of households is crucial for planning social policy. The aim of the study described in the article was to assess the material situation of farmer households as compared to non-farmer households. The authors analysed the level of disposable income, the subjective perception of one's material situation, and the ability or not to save and to pay off loans. The study was based on data for 2018–2022 collected by Statistics Poland in the framework of a periodic survey of Polish households' budgets. The differences in respondents' assessments and opinions were verified by means of Pearson's non-parametric chi-squared test and Fisher's exact test. Despite the fact that in the years directly following Poland's accession to the European Union, farmers experienced a significant improvement of their financial situation, their subjective rating of the financial situation between 2018 and 2022 was lower than that of non-farmer households. The owners of larger farms rated their financial situation as good or very good much more often than the owners of small farms (of the area of less than 5 hectares). Even though they took loans relatively more often than the latter, they generally did not report difficulties in paying them off. They were also more capable of saving some part of their income.

Keywords: households, disposable income, financial situation, farmers, savings, loans

1. Wprowadzenie

Sytuacja materialna (położenie materialne) – zdaniem Webera (2002) – należy do podstawowych kryteriów stratyfikacji społecznej. W literaturze dotyczącej struktury społeczeństwa i jej zmian to kryterium jest zwykle stosowane do opisu ekonomicznych warunków życia społeczeństwa i tworzących je gospodarstw domowych (Dudek, 2017; Podolec, 2008; Sztabiński, 1989).

Aby uchwycić sytuację materialną gospodarstwa domowego, trzeba uwzględnić różne czynniki, nie tylko dochody. Sytuacja ta zależy także od posiadania aktywów materialnych, jak nieruchomości czy przedmioty trwałego użytku, i niematerialnych, np. inwestycji czy udziałów. Ocena sytuacji materialnej może mieć charakter obiektywny lub subiektywny. Ocena obiektywna wykorzystuje zespół mierników pozwalających na pomiar sytuacji finansowej i opiera się na wnikliwej analizie danych, a ocena subiektywna polega na porównaniu dostępnych informacji z osobistymi odczuciami, wzorcami, standardami lub wiedzą oceniającego na temat sytuacji finansowej innych osób lub innych gospodarstw domowych i jest bardziej otwarta na interpretację.

Śledzenie i analiza procesów zachodzących w gospodarstwach domowych są niezmiennie istotne dla projektowania rozwiązań w polityce społecznej. Szczególnie ważnym elementem obserwacji powinna być analiza samooceny statusu materialnego przez społeczeństwo, co wiąże się z przewidywaniem nastrojów społecznych. Monitorowanie tego czynnika może dostarczać cennych informacji, które pozwolą podejmować działania na rzecz stabilności społecznej i wzrostu gospodarczego.

W polskiej literaturze przedmiotu zagadnienia sytuacji materialnej gospodarstw domowych omawiane są dość szeroko. Większość prac koncentruje się na wysokości dochodów (Dudek, 2021; Grzelak, 2016; Kozak i Mrówczyńska-Kamińska, 2022) lub wysokości i strukturze wydatków konsumpcyjnych (Głowicka-Wołoszyn i in., 2022; Mieszala i in., 2023; Pawelec, 2021). Za bardzo cenne należy uznać próby odpowiedzi na pytania dotyczące znaczenia obciążeń kredytowych dla sytuacji materialnej gospodarstw domowych (Krajka, 2022) czy analizę zagrożenia ubóstwem rodzin z osobami niepełnosprawnymi (Sowa-Kofta i Kurowski, 2021). Relatywnie rzadziej podejmowana jest problematyka sytuacji materialnej w odniesieniu do gospodarstw rolnych i ludności rolniczej (Kalinowski, 2015, 2019, 2022; Kozera i in., 2014) oraz zróżnicowania dochodowego wśród gospodarstw domowych rolników (Wołoszyn i Głowicka-Wołoszyn, 2024).

Celem badania omawianego w niniejszym artykule jest ocena sytuacji materialnej gospodarstw domowych rolników na tle gospodarstw domowych nierolników. Szczególną uwagę zwrócono na wysokość dochodu rozporządzalnego, subiektywne postrzeganie własnej sytuacji materialnej, zadłużenie i ocenę możliwości oszczędzania.

2. Metoda badania

Omawiane badanie bazuje na danych jednostkowych uzyskiwanych przez Główny Urząd Statystyczny (GUS) w ramach cyklicznego badania budżetów gospodarstw domowych (BBGD). Wykorzystano dane z edycji BBGD przeprowadzonych w latach 2018–2022. Metodyka doboru próby i sposobu realizacji BBGD została opisana m.in. w publikacji *Zeszyt metodologiczny. Badanie budżetów gospodarstw domowych* (GUS, 2024). BBGD dostarcza różnych informacji o cechach charakteryzujących sytuację materialną ludności, do których należą m.in.: dochód rozporządzalny, wydatki ogółem gospodarstwa domowego oraz posiadanie lokat bankowych i papierów wartościowych. Ponadto można uzyskać informacje na temat tytułu prawnego do zajmowanego mieszkania (budynku), jego powierzchni oraz stanu technicznego i wyposażenia w media, a także użytkowania drugiego domu. Odnotowywane jest zatem posiadanie wybranych dóbr trwałego użytku i nieruchomości. Uzyskiwane są również dane o poziomie i strukturze wydatków, spożyciu podstawowych artykułów żywnościowych, warunkach mieszkaniowych oraz subiektywnej ocenie sytuacji materialnej.

Wypracowany i stosowany przez GUS od ponad dwóch dekad aparat metodyczny prowadzenia BBGD stanowi swoistą gwarancję ich kompleksowości i jakości, niemożliwą do osiągnięcia przez pojedynczych badaczy, a nawet ich zespoły. Współpraca podjęta przez Urząd Statystyczny w Krakowie z Uniwersytetem Rolniczym im. H. Kołłątaja

w Krakowie pozwoliła na przeprowadzenie poszerzonych analiz i naukowe wykorzystanie potencjału tkwiącego w zasobach informacyjnych GUS.

W literaturze przedmiotu, a także w przepisach prawa (m.in. dotyczących systemu zabezpieczenia społecznego) spotyka się różne definicje terminu *gospodarstwo domowe*. Pomimo że definicje te służą różnym celom, łączy je kilka charakterystycznych cech. Identyfikują gospodarstwo domowe jako (Mierzejewska, 2015):

- obszar wspólnego gospodarowania w celu zaspokojenia potrzeb;
- sferę występowania konsumpcji;
- obszar wspólnego zamieszkiwania i prowadzenia gospodarstwa;
- obszar gromadzenia środków i gospodarowania nimi.

W metodyce BBGD (GUS, 2024) gospodarstwo domowe zdefiniowano jako zespół osób spokrewnionych lub niespokrewnionych ze sobą, mieszkających razem i wspólnie utrzymujących się (gospodarstwo domowe wieloosobowe) lub osobę utrzymującą się samodzielnie, bez względu na to, czy mieszka sama, czy też z innymi osobami (gospodarstwo domowe jednoosobowe). To samo źródło nadmienia, że członkowie rodziny mieszkający wspólnie, ale utrzymujący się oddzielnie tworzą odrębne gospodarstwa domowe, a wielkość gospodarstwa domowego jest określana liczbą osób wchodzących w jego skład. Gospodarstwa domowe rolników to

gospodarstwa domowe, których wyłącznym lub głównym (przeważającym) źródłem utrzymania jest dochód z użytkowanego gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie. Dodatkowym źródłem utrzymania tych gospodarstw może być emerytura, renta lub inne źródło niezarobkowe, praca najemna, praca na własny rachunek, bądź wykonywanie wolnego zawodu. Oznacza to, że dochód uzyskiwany ze źródeł dodatkowych jest niższy od dochodów uzyskiwanych z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie (GUS, 2024, s. 40).

Na potrzeby prowadzonych badań pozostałe gospodarstwa określono mianem *gospodarstw nierolników*. Należy zaznaczyć, że w analizowanym okresie zmieniały się liczba gospodarstw domowych uczestniczących w BBGD i odsetek gospodarstw domowych rolników (zob. tabl. 1).

Dochód rozporządzalny stanowi jeden z najważniejszych kwantyfikowalnych mierników oceny sytuacji materialnej gospodarstw domowych. Jest rozumiany jako

suma bieżących dochodów gospodarstwa domowego z poszczególnych źródeł pomniejszona o zaliczki na podatek dochodowy od osób fizycznych płacone przez płatnika w imieniu podatnika (od dochodów z pracy najemnej oraz od niektórych świadczeń z ubezpieczenia społecznego i pozostałych świadczeń społecznych), o podatki od dochodów z własności, podatki płacone przez osoby pracujące na własny rachunek, w tym przedstawiciele wolnych zawodów i osób użytkujących gospodarstwo indywidualne w rolnictwie oraz o składki na ubezpieczenie społeczne i zdrowotne. W skład dochodu rozporzadzalnego wchodzi

dochody pieniężne i niepieniężne, w tym spożycie naturalne (towary lub usługi konsumpcyjne pobrane na potrzeby gospodarstwa domowego z gospodarstwa indywidualnego bądź z prowadzonej działalności gospodarczej na własny rachunek – rolniczej i pozarolniczej) oraz towary i usługi otrzymane nieodpłatnie. Dochód rozporządzalny przeznaczony jest na wydatki oraz przyrost oszczędności [...] (GUS, 2023, s. 120).

W badaniu skoncentrowano się na uchwyceniu różnic w subiektywnej ocenie własnej sytuacji materialnej pomiędzy rolnikami a innymi grupami społeczno-ekonomicznymi (nierolnikami). Postawiono dwie hipotezy badawcze:

1. W drugiej dekadzie funkcjonowania Polski w Unii Europejskiej sytuacja materialna gospodarstw domowych rolników jest subiektywnie gorzej oceniana niż w przypadku pozostałych grup gospodarstw domowych.
2. Właściciele większych gospodarstw rolnych (o powierzchni użytków rolnych – UR – powyżej 5 ha) znacznie częściej oceniają swoją sytuację materialną jako dobrą lub bardzo dobrą niż właściciele drobnych gospodarstw rolnych.

Do weryfikacji występowania różnic w ocenach i opiniach respondentów wykorzystano nieparametryczny test niezależności chi-kwadrat Pearsona i dokładny test Fishera (ang. *Fisher's exact test*). W przypadku wszystkich testów próg statystycznej istotności α (α) został konwencjonalnie zdefiniowany jako 5% (0,05). Rezultaty obu testów przedstawiono w formie tabelarycznej. Przy prezentacji wyników testu chi-kwadrat opisano: liczbę stopni swobody (df), wielkość próby, statystykę testową chi-kwadrat (χ^2) i wartość p (p -value). Dodatkowo dla tego testu zaprezentowano odpowiednie wartości krytyczne z tabeli rozkładu chi-kwadrat. Dzięki temu czytelnik może zweryfikować przedstawione wyniki i wyciągane z nich wnioski. Dla testu Fishera wskazywano jedynie wartość p . W przypadku obu testów hipoteza zerowa zakładała, że badane zmienne są od siebie niezależne, natomiast hipoteza alternatywna zakładała wzajemną zależność zmiennych.

Aby zbadać potencjalne zależności między każdą parą zmiennych, utworzono dla nich tabele kontyngencji, czyli macierze przedstawiające wielowymiarowy rozkład obserwowanych częstości kategorii dwóch zmiennych kategoryalnych. Następnie obliczono oczekiwane wartości dla każdej komórki tabeli przy założeniu, że hipoteza zerowa jest prawdziwa. Po obliczeniu wartości oczekiwanych przeprowadzono test chi-kwadrat. Ten test porównuje wielowymiarowy rozkład częstości kategorii obu zmiennych, który występowałby przy założeniu, że hipoteza zerowa jest prawdziwa, z rozkładem obserwowanym. Jeżeli różnica pomiędzy częstościami obserwowanymi i oczekiwanymi jest duża (statystycznie istotna), to uzasadniony staje się wniosek, że między analizowanymi zmiennymi istnieje relacja. W rozważanych przypadkach, jeśli wartość p uzyskana przez zastosowany test jest mniejsza niż 0,05, to oznacza to, że

prawdopodobieństwo testowe jest niższe od krytycznego poziomu istotności, a zatem hipoteza zerowa może być odrzucona.

Analiza wartości chi-kwadrat w relacji do α oraz przy określonej liczbie df pozwala zweryfikować prawdziwość hipotezy zerowej. Statystyka testowa chi-kwadrat mierzy rozbieżność między wartościami obserwowanymi a oczekiwanymi w tabeli kontyngencji. Wartość chi-kwadrat zależy od liczby stopni swobody i rozmiaru próby. Liczba stopni swobody (Łapa, 2018) testu chi-kwadrat obliczana jest ze wzoru:

$$df = (r - 1)(c - 1),$$

gdzie:

r – liczba wierszy tabeli kontyngencji,

c – liczba kolumn tabeli kontyngencji.

Jeżeli wyliczona wartość chi-kwadrat jest wyższa od odpowiedniego progu przedstawionego w tabeli rozkładu chi-kwadrat, to hipoteza zerowa może być odrzucona.

Dokładny test Fishera to rozszerzenie testu chi-kwadrat Pearsona. Wyczerpująco oblicza on każdy możliwy wariant tabeli kontyngencji dla danego zbioru danych, w tym wariant rozpatrywany. Następnie ocenia prawdopodobieństwo zaobserwowania każdego z tych wariantów przy założeniu, że hipoteza zerowa jest prawdziwa. Suma wszystkich prawdopodobieństw wystąpienia każdej możliwej tabeli kontyngencji – obliczanych przy założeniu prawdziwości hipotezy zerowej – powinna wynosić 1, ponieważ tworzą one pełny rozkład prawdopodobieństwa wszystkich możliwych wariantów danych. W kolejnym kroku test dzieli tabele kontyngencji na dwie kategorie. Do pierwszej zaliczają się macierze, których prawdopodobieństwa zaobserwowania przy założeniu prawdziwości hipotezy zerowej są wyższe od prawdopodobieństwa zaobserwowania rozpatrywanej macierzy. Druga kategoria zawiera macierze o niższym prawdopodobieństwie i rozpatrywaną macierz. Test Fishera oblicza wartość p jako sumę prawdopodobieństw wszystkich możliwych tabel kontyngencji, których prawdopodobieństwo wystąpienia – przy założeniu hipotezy zerowej – jest równe prawdopodobieństwu obserwowanej tabeli lub od niego mniejsze. Suma wszystkich prawdopodobieństw, równa prawdopodobieństwu rozpatrywanej tabeli lub od niego mniejsza, jest wartością p testu. Im niższa wartość p , tym większe prawdopodobieństwo, że hipoteza zerowa jest fałszywa.

Zarówno test chi-kwadrat, jak i test Fishera mogą być stosowane w sytuacjach, gdy liczba kategorii zmiennych jest równa 2 lub większa. W teście chi-kwadrat precyzja wartości p wzrasta wraz ze wzrostem rozmiaru próby. Natomiast test Fishera podaje dokładną, a nie przybliżoną wartość p , ale jest on narzędziem o wysokiej złożoności obliczeniowej. Techniczna możliwość wykonania go jest odwrotnie proporcjonalna do wielkości oczekiwanych częstości i wielkości próby. Innymi słowy, jeśli próba jest mała,

a oczekiwane częstości są niskie, to test staje się bardziej wykonalny. Konwencjonalnie zatem test chi-kwadrat stosowany jest na dużych próbach, a test Fishera – na małych.

Test chi-kwadrat można uznać za odpowiedni, gdy oczekiwana liczebność jest mniejsza niż 5 w mniej niż 20% komórek tabeli kontyngencji i gdy żadna komórka tabeli nie przyjmuje wartości 0. Przesłanką dopuszczającą użycie tego testu jest zatem spełnienie przez zbiór danych wymogu, by w przynajmniej 80% komórek tabeli kontyngencji występowały wartości wyższe niż 5. Z kolei wymóg, by żadna komórka nie miała wartości oczekiwanej mniejszej niż 1 ani mniejszej niż 5 w więcej niż 20% komórek tabeli kontyngencji, nie jest konieczny w przypadku testu Fishera. Ten test można zatem zastosować, jeśli zbiór danych nie spełnia założeń testu chi-kwadrat. Należy jednak zaznaczyć, że wciąż toczy się dyskusja na temat właściwości proporcji procentowych dla tej delimitacji.

Środowiskiem programistycznym, w którym przeprowadzano obliczenia, było RStudio. W przypadku testu chi-kwadrat posłużono się funkcją `chisq.test` z pakietu `stats`. Jeżeli oczekiwane częstości tabeli kontyngencji, będącej argumentem tej funkcji, zawierają przynajmniej jedną wartość niższą niż 5, funkcja ta wykonuje obliczenia, lecz także ostrzega, że wyliczone przez nią przybliżenie może być błędne. W takich sytuacjach uzasadnione jest użycie alternatywnego narzędzia, jakim jest test Fishera.

Test Fishera przeprowadzono za pomocą funkcji `fisher.test`, również z pakietu `stats`. Jak wspomniano, ograniczeniem dla użycia tego testu jest jego złożoność obliczeniowa. Przy dużych zbiorach danych funkcja nie przeprowadza obliczenia i wskazuje błąd. Odpowiedzią na ten problem jest użycie testu Fishera w wariancie Monte Carlo, który podaje jedynie przybliżoną, a nie dokładną wartość p . Wynika to z tego, że działa on jedynie na próbie wyliczanych tabel kontyngencji, a nie na całym ich zbiorze. Wybór próby opiera się na zmiennej losowej, dlatego każda uzyskana przybliżona wartość p jest nieco inna. W celu przeprowadzenia symulacji Monte Carlo użyto funkcji `fisher.test` z pakietu `stats`, przy czym jej parametr `simulate.p.value` był ustawiony jako `true` (`simulate.p.value = TRUE`). Z kolei odpowiednie ustawienie parametru B pozwoliło na kontrolę rozmiaru losowo wybranej próby.

Reasumując, po odpowiedniej adaptacji funkcja `fisher.test` może być użyta w środowisku R również na dużych próbach. W prezentowanym badaniu test Fishera był przeprowadzany pięciokrotnie dla każdej pary zmiennych, a rezultat był średnią tych pięciu wartości. Jak wspomniano, w analizie każdej kombinacji zmiennych posłużono się oboma testami: chi-kwadrat i Fishera w wersji Monte Carlo. Podejście to podwyższyło próg wiarygodności prezentowanych wyników.

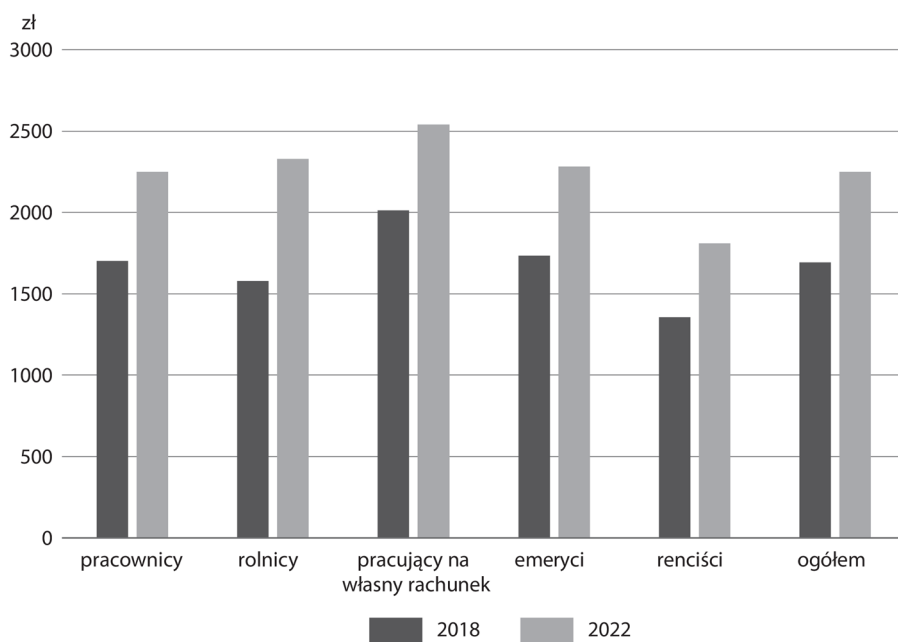
3. Wyniki badania i dyskusja

Kształtowanie się dochodu rozporządzalnego jest szczegółowo opisywane w cyklicznych opracowaniach pt. *Budżety gospodarstw domowych*. Wynika z nich, że w analizowanym okresie wysokość dochodu rozporządzalnego gospodarstw domowych w Polsce systematycznie wzrastała (GUS, 2023). W latach 2003–2023 wzrost ten najsilniej odczuły gospodarstwa domowe rolników, m.in. dlatego, że w 2003 r. ich sytuacja była najtrudniejsza. Jak zauważa Kalinowski (2019), jeszcze w latach 1989 i 1990 w gospodarstwach powiązanych z rolnictwem dochody były relatywnie wyższe niż w gospodarstwach pracowniczych, lecz do 2004 r. wielkość dochodów ludności rolniczej w stosunku do dochodów ludności najemnej spadła aż do 69% i dopiero po przystąpieniu do UE relatywne dochody rolników zaczęły rosnąć. Jednak to rolnicy jako grupa zawodowa mieli największe obawy wobec przystąpienia Polski do UE (Orłowski, 2024). Trudno się temu dziwić, skoro w 2005 r. dochodowość pracy w polskim rolnictwie (wartość realna dochodu przedsiębiorców rolnych w przeliczeniu na osobę niewynagradzaną; ang. *family work unit* – FWU) wynosiła 2,1 tys. euro i była jedną z najniższych w UE (Gołaś, 2014). Objęcie polskich rolników instrumentami wspólnej polityki rolnej (służącymi rozwojowi i modernizacji gospodarstw oraz wsparciu dochodów, dynamicznemu rozwojowi agrobiznesu, wzrostowi eksportu produktów rolno-spożywczych i systematycznej poprawie struktury agrarnej) przyczyniło się w ujęciu ogólnym do znaczącej poprawy sytuacji gospodarstw domowych rolników. Warto nadmienić, że w okresie od wstąpienia Polski do UE do 2020 r. w ramach kolejnych trzech programów rozwoju obszarów wiejskich rozdysponowano 30,7 mld euro (Chmieleński i Czubak, 2024). Mimo to – jak zauważa Orłowski (2024) – polskie rolnictwo nie w pełni wykorzystało szanse tworzone dzięki członkostwu w UE w celu przyspieszenia procesów restrukturyzacji i poprawy efektywności. Gołaś (2014) wskazuje natomiast, że wzrostu dochodowości rolnictwa (a tym samym poprawy sytuacji materialnej gospodarstw domowych rolników) należy upatrywać przede wszystkim we wzroście wydajności pracy, redukcji kosztów finansowych i zwiększaniu skali zatrudnienia najemnej siły roboczej w produkcji rolnej. Środki ze wspólnej polityki rolnej, które w okresie do 2023 r. niemal w 2/3 przeznaczono na płatności bezpośrednie, mogły – zwłaszcza początkowo – stanowić bardzo istotny element poprawy sytuacji dochodowej rolników. Nie da się jednak ukryć, że premiowały one gospodarstwa większe, lecz niekoniecznie najefektywniejsze. Jak zauważył Gołaś (2014), w latach 2005–2012 realne dochody przedsiębiorców rolnych w poszczególnych krajach UE rosły z różną dynamiką, jednak nie zniwelowały kilkukrotnych różnic w poziomie dochodowości rolnictwa obserwowanych w 2005 r.

W analizach obejmujących okres 2018–2022 zaobserwowano w Polsce największy wzrost – zarówno kwotowy, jak i procentowy – dochodu rozporządzalnego per capita (749 zł, 47,4%), co w ujęciu realnym stanowiło 15,9% (wykres). Realny wzrost dochodu

rozporządzalnego odnotowano również w gospodarstwach domowych pracowników, emerytów i rencistów, jednak w przypadku tych grup był on znacznie niższy i wynosił średnio 3–5%. Najwyższym dochodem rozporządzalnym w całym badanym okresie charakteryzowały się gospodarstwa domowe osób pracujących na własny rachunek, jednak wzrost ten był niższy niż tempo wzrostu cen, co spowodowało, że w ujęciu realnym dochód tej grupy osób zmniejszył się o 0,7%. Gospodarstwa domowe pracowników i osób pracujących na własny rachunek najbardziej ucierpiały wskutek wprowadzonych ograniczeń pandemicznych. Nie można też zupełnie ignorować faktu, że budżet gospodarstw domowych rolników, mimo że czerpią one dochód głównie z działalności gospodarstwa, jest bardziej zdywersyfikowany – składa się również z dochodu z pracy najemnej domowników, usług oraz komponentu niefinansowego, tj. produktów rolnych wykorzystywanych na własną konsumpcję.

Wykres. Średnia miesięczna wysokość dochodu rozporządzalnego gospodarstw domowych per capita

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych jednostkowych GUS z BBGD.

Subiektywną ocenę sytuacji materialnej determinuje wiele wewnętrznych i zewnętrznych czynników, których znaczna część ma charakter niemierzalny. Ocena ta jest swego rodzaju wypadkową aspiracji i możliwości badanego podmiotu. Na jej wynik mogą mieć wpływ liczne, trudno kwantyfikowalne czynniki, takie jak: zdrowie,

status społeczny, sytuacja rodzinna, doświadczenie życiowe czy postrzeganie swojej sytuacji w odniesieniu do sytuacji innych osób lub własnych oczekiwań.

W latach 2009–2022 można było zauważyć wzrost zadowolenia z sytuacji materialnej we wszystkich typach gospodarstw domowych (GUS, 2023). Nawet pandemia COVID-19 nie wywarła wyraźnego negatywnego wpływu na postrzeganie własnej sytuacji materialnej przez gospodarstwa domowe w Polsce.

W okresie 2018–2022 średnie wartości subiektywnych ocen sytuacji materialnej gospodarstw domowych rolników i nierolników różniły się jedynie o 0,1 p.proc. w latach 2020–2021 (tabl. 1A). Jednak przeprowadzone testy chi-kwadrat Pearsona i Fishera potwierdziły istnienie statystycznie istotnej relacji między przynależnością do rozpatrywanej grupy a subiektywną oceną sytuacji materialnej. Różnice między subiektywną oceną sytuacji materialnej gospodarstw domowych rolników i nierolników okazały się istotne statystycznie ($p < 0,001$) we wszystkich rozpatrywanych latach badanego okresu (tabl. 1B).

Tabl. 1. Subiektywna ocena sytuacji materialnej gospodarstw domowych rolników i nierolników
A. STRUKTURA OCEN

Wyszczególnienie	2018	2019	2020	2021	2022
	w %				
Rolnicy					
Dobra i raczej dobra	43,0	47,7	51,0	52,3	48,2
Przeciętna (ani dobra, ani zła)	48,6	45,0	43,0	42,4	45,3
Raczej zła i zła	8,4	7,3	6,0	5,3	6,5
Średnia z ocen ^a	3,5	3,6	3,7	3,7	3,6
Nierolnicy					
Dobra i raczej dobra	40,8	46,0	46,2	43,6	43,1
Przeciętna (ani dobra, ani zła)	53,7	49,8	50,8	53,0	53,2
Raczej zła i zła	5,5	4,2	3,0	3,4	3,7
Średnia z ocen ^a	3,5	3,6	3,6	3,6	3,6

B. ZESTAWIENIE WARTOŚCI STATYSTYK TESTOWYCH

Lata	Wielkość próby	Test chi-kwadrat		Test Fishera – wartość p
		chi-kwadrat	wartość p	
2018	36 166	25,253	$p < 0,001$	$p < 0,001$
2019	35 923	26,701		
2020	33 529	42,467		
2021	30 867	50,921		
2022	28 383	26,037		

a Skala ocen: 5 – dobra, 4 – raczej dobra, 3 – przeciętna (ani dobra, ani zła), 2 – raczej zła, 1 – zła.

Uwaga. Liczba stopni swobody $df = 2$. Próg istotności statystycznej $\alpha = 0,05$. Wartość krytyczna z tabeli rozkładu chi-kwadrat $\chi^2_c = 5,9915$.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych jednostkowych GUS z BBGD.

Analizując rozkład odpowiedzi w poszczególnych latach, zaobserwowano, że mimo wyraźnego – największego wśród badanych grup – wzrostu dochodu rozporządzalnego na osobę w gospodarstwach rolnych nie odnotowano adekwatnego podniesienia subiektywnej oceny sytuacji materialnej. W przypadku gospodarstw domowych nierolników w okresie między 2018 r. a 2022 r. odsetek ocen dobrych i raczej dobrych zwiększył się o 5,2 p.proc., podczas gdy w gospodarstwach domowych rolników zmiana ta wyniosła jedynie 2,3 p.proc. Podobnie było w przypadku oceny przeciętnej (ani dobrej, ani złej) – odnotowano spadek odpowiednio o 3,3 p.proc. i o 0,5 p.proc. Należy zauważyć, że w obu grupach nastąpiła poprawa nastrojów w okresie bezpośrednio poprzedzającym pandemię COVID-19 oraz w trakcie obowiązywania związanych z nią obostrzeń.

Jedną z podstawowych kategorii różnicujących ocenę własnej sytuacji materialnej gospodarstw domowych rolników jest niewątpliwie wielkość gospodarstwa rolnego. Najczęściej określa się ją za pomocą powierzchni UR. Ze względu na sposób gromadzenia danych przez GUS wyodrębniono – na podstawie powierzchni UR wchodzących w skład gospodarstwa rolnego – trzy kategorie wielkości gospodarstw rolnych: drobne (o powierzchni UR poniżej 5 ha), małe (o powierzchni UR większej niż 5 ha i mniejszej niż 20 ha) oraz pozostałe (o powierzchni UR powyżej 20 ha). Analiza uwzględniająca tę cechę potwierdziła wewnętrzne zróżnicowanie grupy gospodarstw domowych rolników pod względem oceny własnej sytuacji materialnej. Zdecydowanie lepiej swoją sytuację oceniali rolnicy użytkujący gospodarstwa o powierzchni UR powyżej 20 ha (tabl. 2A). W badanym okresie rosły jednak oceny sytuacji materialnej również w grupie rolników użytkujących drobne gospodarstwa rolne.

W 2022 r. swoją sytuację materialną jako dobrą lub bardzo dobrą oceniało blisko 60% respondentów z gospodarstw o powierzchni powyżej 20 ha UR. Natomiast w grupie respondentów z drobnych gospodarstw (poniżej 5 ha UR) takich ocen było mniej niż 40%. Stwierdzone różnice pomiędzy oceną sytuacji materialnej w gospodarstwach o różnej powierzchni UR były znaczące i istotne statystycznie w obu rozpatrywanych latach ($p < 0,001$), co wykazano na podstawie zarówno testu chi-kwadrat, jak i testu Fishera (tabl. 2B).

Tabl. 2. Subiektywna ocena sytuacji materialnej gospodarstw domowych rolników

A. STRUKTURA OCEN

Wyszczególnienie	2018			2022		
	gospodarstwa domowe według powierzchni UR w ha					
	< 5	5–20	> 20	< 5	5–20	> 20
	w %					
Dobra i raczej dobra	23,4	36,8	57,7	37,4	36,9	57,9
Przeciętna (ani dobra, ani zła)	62,6	57,9	40,7	56,1	59,2	40,1
Raczej zła i zła	14,0	5,3	1,6	6,5	3,9	2,0
Średnia z ocen ^a	3,2	3,4	3,8	3,5	3,5	3,8

a Skala ocen: 5 – dobra, 4 – raczej dobra, 3 – przeciętna (ani dobra, ani zła), 2 – raczej zła, 1 – zła.

B. ZESTAWIENIE WARTOŚCI STATYSTYK TESTOWYCH

Lata	Wielkość próby	Test chi-kwadrat		Test Fishera – wartość p
		chi-kwadrat	wartość p	
2018	1555	112,570	$p < 0,001$	$p < 0,001$
2022	865	34,523		

Uwaga. Liczba stopni swobody $df = 4$. Próg istotności statystycznej $\alpha = 0,05$. Wartość krytyczna z tabeli rozkładu chi-kwadrat $\chi^2_c = 9,4877$.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych jednostkowych GUS z BBGD.

Badanie uwidocznilo mniejszą skłonność do zadłużania się gospodarstw domowych rolników niż nierolników. O ile w 2022 r. w gospodarstwach domowych nierolników brak zobowiązań finansowych deklarowało 75,6% osób, o tyle w grupie rolników było to już blisko 80% (tabl. 3A). W grupie gospodarstw domowych rolników znacznie korzystniej przedstawiały się również oceny uciążliwości zaciągniętych kredytów i możliwości wywiązywania się na bieżąco ze zobowiązań wynikających z zadłużenia. Na podstawie testów: zarówno chi-kwadrat, jak i Fishera stwierdzono, że różnice w ocenie sytuacji gospodarstwa domowego pod kątem zadłużenia między gospodarstwami domowymi rolników i nierolników były istotne statystycznie w obu rozpatrywanych latach. Warto jednak zwrócić uwagę, że obliczona wartość poziomu istotności *ex post* dla 2022 r. zbliżyła się do progu istotności statystycznej w przypadku testu chi-kwadrat, a w przypadku testu Fishera przekroczyła ten próg dla 13 z 27 symulacji. Można więc stwierdzić, że w 2022 r. różnice w ocenie zadłużenia między gospodarstwami domowymi rolników i nierolników – choć pozostały istotne statystycznie – były już znacznie mniej wyraźne niż w 2018 r. (tabl. 3B).

Tabl. 3. Odpowiedzi respondentów z gospodarstw domowych rolników i nierolników na pytanie „Które z wymienionych określić najlepiej charakteryzuje Pana/Pani gospodarstwo pod względem zadłużenia (zaciągnięte kredyty, pożyczki)?”

A. STRUKTURA ODPOWIEDZI

Wyszczególnienie	Rolnicy		Nierolnicy	
	2018	2022	2018	2022
	w %			
Nie mamy żadnego zadłużenia	78,7	79,7	71,9	75,4
Zadłużenie nie stanowi dla nas obciążenia, z jego spłaty wywiązujemy się terminowo	8,4	8,4	11,4	11,0
Zadłużenie stanowi dla nas pewne obciążenie, ale z jego spłaty wywiązujemy się terminowo	11,6	11,1	14,2	12,2
Zadłużenie stanowi dla nas duże obciążenie i nie zawsze możemy się z jego spłaty wywiązać terminowo	1,2	0,7	1,9	1,0
Nie jesteśmy w stanie wywiązywać się na bieżąco ze zobowiązań wynikających z zadłużenia	0,1	0,1	0,6	0,4

B. ZESTAWIENIE WARTOŚCI STATYSTYK TESTOWYCH

Lata	Wielkość próby	Test chi-kwadrat		Test Fishera – wartość p
		chi-kwadrat	wartość p	
2018	36 166	39,191	$p < 0,001$	$p < 0,001$ • symulacja przy $B = 2000$ $p = 0,0594; 0,0509; 0,0439; 0,0484; 0,0604;$ $0,0524; 0,0544; 0,0519; 0,0509$ • symulacja przy $B = 10\ 000$ $p = 0,0474; 0,0481; 0,0502; 0,0501; 0,0464;$ $0,0504; 0,0485; 0,0476; 0,0488$ • symulacja przy $B = 20\ 000$ $p = 0,0505; 0,0483; 0,0486; 0,0494; 0,0508;$ $0,0476; 0,0500; 0,0483; 0,0472$
2022	865	9,8717	$p = 0,0426$	

Uwaga. Liczba stopni swobody $df = 4$. Próg istotności statystycznej $\alpha = 0,05$. Wartość krytyczna z tabeli rozkładu chi-kwadrat $\chi^2_c = 9,4877$.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych jednostkowych GUS z BBGD.

Warto tu przytoczyć wyniki badań Duczkowskiego i Słowika (2022), które pokazały ciekawą zależność między subiektywną oceną sytuacji finansowej a skłonnością do zaciągania kredytów. Otóż osoby oceniające swoją sytuację finansową jako bardzo dobrą są bardziej skłonne do podjęcia ryzyka związanego z koniecznością spłaty zobowiązań niż osoby, które uważają, że ich status materialny jest przeciętny. Dodatkowego znaczenia nabiera w tym kontekście brak spójności między obiektywną oceną sytuacji materialnej gospodarstw domowych rolników a jej oceną subiektywną. Rolnicy zdają się być ostrożni w ocenie swojej sytuacji materialnej, zmianie tej oceny i podejmowaniu ryzyka związanego z zaciąganiem zobowiązań finansowych.

Niewątpliwie wielkość gospodarstwa rolnego, jak również charakter prowadzonej w nim działalności mogą mieć wpływ na skalę zadłużenia gospodarstw domowych

oraz na przeznaczenie zaciąganych kredytów. Z badania wynika, że znacznie częściej z kredytów korzystają podmioty o większej powierzchni UR i skali działalności (tabl. 4A). Jednocześnie Kata (2020) zauważył, że skala zadłużenia gospodarstw rolnych w Polsce w 2016 r. była znacznie niższa niż np. w krajach UE-15. Można przypuszczać, że znaczenie kredytów bankowych w finansowaniu gospodarstw rolnych będzie rosło również w Polsce, a przemiany strukturalne zachodzące w rolnictwie należy postrzegać w tym kontekście jako stymulantę tego procesu. Jak zauważają Gałęcka i Pyra (2016), poziom zadłużenia gospodarstw rolnych na ogół zwiększa się wraz ze wzrostem ich powierzchni i poziomu specjalizacji. Wynika to m.in. z wysokiej kapitałochłonności ich produkcji. Gospodarstwa wielokierunkowe, na ogół mniejsze, rzadziej korzystały z zewnętrznych źródeł finansowania. Chociaż gospodarstwa dysponujące użytkami rolnymi o powierzchni powyżej 20 ha częściej korzystały z kredytów, to jednak odsetek respondentów z tej grupy wskazujących na problemy z terminowym wywiązywaniem się ze zobowiązań był bardzo podobny do odnotowanego wśród właścicieli gospodarstw mniejszych (tabl. 4A).

Tabl. 4. Odpowiedzi respondentów z gospodarstw domowych rolników na pytanie „Które z wymienionych określić najlepiej charakteryzuje Pana/Pani gospodarstwo pod względem zadłużenia (zaciągnięte kredyty, pożyczki)?”

A. STRUKTURA ODPOWIEDZI

Wyszczególnienie	2018			2022		
	gospodarstwa domowe według powierzchni UR w ha					
	< 5	5–20	> 20	< 5	5–20	> 20
	w %					
Nie mamy żadnego zadłużenia	85,1	81,1	70,7	88,6	82,0	70,9
Zadłużenie nie stanowi dla nas obciążenia, z jego spłaty wywiązujemy się terminowo	5,0	8,0	10,8	2,4	8,2	11,8
Zadłużenie stanowi dla nas pewne obciążenie, ale z jego spłaty wywiązujemy się terminowo	9,0	10,0	16,2	8,1	9,0	16,5
Zadłużenie stanowi dla nas duże obciążenie i nie zawsze możemy się z jego spłaty wywiązać terminowo	0,9	0,8	2,0	0,8	0,6	0,8
Nie jesteśmy w stanie wywiązywać się na bieżąco ze zobowiązań wynikających z zadłużenia	0,0	0,1	0,2	0,0	0,2	0,0

B. ZESTAWIENIE WARTOŚCI STATYSTYK TESTOWYCH

Lata	Wielkość próby	Test chi-kwadrat		Test Fishera – wartość p
		chi-kwadrat	wartość p	
2018	1555	27,867	$p < 0,001$	$p < 0,001$
2022	865	23,256		

Uwaga. Liczba stopni swobody $df = 8$. Próg istotności statystycznej $\alpha = 0,05$. Wartość krytyczna z tabeli rozkładu chi-kwadrat $\chi^2_c = 15,5073$.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych jednostkowych GUS z BBGD.

Różnice w ocenie sytuacji dotyczącej zadłużenia między gospodarstwami domowymi rolników dysponującymi różną powierzchnią użytków rolnych były istotne statystycznie ($p < 0,001$), co wykazał zarówno test chi-kwadrat, jak i test Fishera (tabl. 4B).

Istotną determinantą sytuacji materialnej gospodarstw domowych jest zdolność do gromadzenia majątku poprzez oszczędzanie nadwyżek finansowych. Kluczowymi czynnikami zwiększającymi te możliwości są m.in. wzrost gospodarczy w kraju, spadek stopy bezrobocia i wzrost realnych dochodów, tj. siły nabywczej wynagrodzeń uzyskiwanych z pracy najemnej lub działalności gospodarczej prowadzonej przez członków gospodarstw domowych (Prokopowicz, 2017). W przypadku gospodarstw rolnych zwraca się też uwagę na koncentrację i wzrost produkcji oraz znaczenie subwencji i dopłat dla rolników.

Zdolność do oszczędzania jest zjawiskiem, które ma przesłanki zarówno ekonomiczne, jak i psychologiczne. Z jednej strony jest związana z poziomem osiągniętych dochodów, a z drugiej – ze zdolnością do rezygnacji z ich konsumpcji. Na podstawie przeprowadzonej analizy nie sposób wnioskować o przesłankach sprzyjających gromadzeniu oszczędności przez gospodarstwa domowe. Wyraźnie jednak widać, że rolnicy rzadziej decydowali się na gromadzenie oszczędności, natomiast częściej wskazywali, że „nie mogli nic odłożyć ze swoich dochodów”. Taką sytuację należy w dużej mierze tłumaczyć specyfiką podmiotu, jakim jest gospodarstwo rolne, w którym przenikają się gospodarstwo domowe i podmiot gospodarczy prowadzący działalność rolniczą (Stanisławska i Wysocki, 2011; Wojewodzik, 2017). Bardzo rzadko te dwie struktury mają oddzielne budżety czy konta bankowe. W rezultacie dochód osobisty rolnika i jego rodziny¹ rozdysponowywany jest na konsumpcję i alokację, która najczęściej przybiera formę inwestycji produkcyjnych w gospodarstwo rolne. Silne powiązanie sfery konsumpcji i produkcji w gospodarstwach domowych rolników powoduje, że część rolników nie traktuje alokacji jako oszczędności.

Analiza odpowiedzi udzielonych przez respondentów wykazała, że o ile w gospodarstwach domowych nierolników odsetek regularnie odkładających część swoich dochodów wzrastał, o tyle w gospodarstwach domowych rolników ten odsetek się zmniejszał. Ponadto wyraźnie większa była grupa gospodarstw domowych rolników odkładających część dochodów nieregularnie (tabl. 5A). Można przypuszczać, że jedną z przyczyn jest sezonowość dochodów w rolnictwie, która staje się coraz bardziej odczuwalna wraz ze wzrostem specjalizacji gospodarstw.

¹ Dochód osobisty rolnika i jego rodziny tworzącej wspólne gospodarstwo domowe to suma dochodu rolniczego i dochodów spoza gospodarstwa, np. z pracy najemnej poza gospodarstwem rolnym.

Tabl. 5. Odpowiedzi respondentów z gospodarstw domowych rolników i nierolników na pytanie „Które z wymienionych określić najlepiej charakteryzuje Pana/Pani gospodarstwo domowe pod względem możliwości oszczędzania?”

A. STRUKTURA ODPOWIEDZI

Wyszczególnienie	Rolnicy		Nierolnicy	
	2018	2022	2018	2022
	w %			
Odkładamy część dochodów regularnie	15,8	14,5	19,4	23,5
Odkładamy część dochodów nieregularnie	59,6	71,9	48,1	57,7
Moglibyśmy odkładać część dochodów, ale nie odkładamy	6,0	3,1	6,9	4,5
Nie odkładamy i nie możemy nic odłożyć z naszych dochodów	18,5	10,5	25,5	14,3

B. ZESTAWIENIE WARTOŚCI STATYSTYK TESTOWYCH

Lata	Wielkość próby	Test chi-kwadrat		Test Fishera – wartość p
		chi-kwadrat	wartość p	
2018	36 166	81,358	$p < 0,001$	$p < 0,001$
2022	28 383	70,491		

Uwaga. Liczba stopni swobody $df = 3$. Próg istotności statystycznej $\alpha = 0,05$. Wartość krytyczna z tabeli rozkładu chi-kwadrat $\chi^2_c = 7,8147$.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych jednostkowych GUS z BBGD.

Różnice w ocenie możliwości oszczędzania między gospodarstwami domowymi rolników i pozostałymi grupami gospodarstw domowych były istotne statystycznie w obu rozpatrywanych latach ($p < 0,001$) zgodnie z wynikami zarówno testu chi-kwadrat, jak i testu Fishera (tabl. 5B). Istotne statystycznie były również różnice w ocenie możliwości oszczędzania między gospodarstwami domowymi rolników w zależności od powierzchni użytkowanego gospodarstwa rolnego ($p < 0,001$). Także w tym przypadku oba testy (chi-kwadrat i Fishera) jednoznacznie potwierdziły, że gospodarstwa domowe rolników rozpatrywane w trzech klasach powierzchni UR odmiennie postrzegały swoje możliwości oszczędzania (tabl. 6B). Większa zdolność do oszczędzania zarówno regularnego, jak i nieregularnego występowała w gospodarstwach o powierzchni UR powyżej 5 ha (tabl. 6A). W badanym okresie spadł odsetek gospodarstw drobnych, które deklarowały brak możliwości oszczędzania. Jednocześnie w grupie gospodarstw dysponujących użytkami rolnymi o powierzchni powyżej 20 ha zmniejszył się odsetek respondentów deklarujących regularne odkładanie części dochodów. W 2022 r. w tej grupie (podobnie jak w grupie gospodarstw małych) wyraźnie dominowało nieregularne odkładanie części dochodów.

Tabl. 6. Odpowiedzi respondentów z gospodarstw domowych rolników na pytanie „Które z wymienionych określić najlepiej charakteryzuje Pana/Pani gospodarstwo domowe pod względem możliwości oszczędzania?”

A. PORÓWNANIE OCEN

Wyszczególnienie	2018			2022		
	gospodarstwa domowe według powierzchni UR w ha					
	< 5	5–20	> 20	< 5	5–20	> 20
Odkładamy część dochodów regularnie	7,2	13,3	25,2	13,8	13,9	15,7
Odkładamy część dochodów nieregularnie	55,9	61,1	58,6	57,7	73,2	76,4
Moglibyśmy odkładać część dochodów, ale nie odkładamy	4,1	6,0	7,2	4,1	3,3	2,4
Nie odkładamy i nie możemy nic odłożyć z naszych dochodów	32,9	19,7	9,0	24,4	9,6	5,5

B. ZESTAWIENIE WARTOŚCI STATYSTYK TESTOWYCH

Lata	Wielkość próby	Test chi-kwadrat		Test Fishera – wartość p
		chi-kwadrat	wartość p	
2018	1555	89,330	$p < 0,001$	$p < 0,001$
2022	865	34,446		

Uwaga. Liczba stopni swobody $df = 6$. Próg istotności statystycznej $\alpha = 0,05$. Wartość krytyczna z tabeli rozkładu chi-kwadrat $\chi^2_c = 12,5916$.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych jednostkowych GUS z BBGD.

Zaobserwowane zmiany w strukturze odpowiedzi wynikały z wielu przyczyn. Za podstawową należy uznać zmniejszanie się liczby gospodarstw drobnych w badanej populacji. Jak wskazują wcześniejsze badania, podmioty słabsze ekonomicznie, mniejsze, sukcesywnie likwidują prowadzoną działalność rolniczą, a ich gospodarstwa domowe przechodzą do innych grup społecznych (emerytów, rencistów, pracowników najemnych lub przedsiębiorców; Wojewodzik, 2017). To spostrzeżenie może wyjaśniać, dlaczego zmniejsza się liczba gospodarstw domowych rolników uczestniczących w BBGD i odsetek deklarujących brak możliwości oszczędzania. W latach 2018–2022 liczba respondentów określających się jako rolnicy spadła w próbie badawczej o ponad połowę.

4. Podsumowanie

Sytuacja materialna gospodarstw domowych rolników w latach 2003–2023 znacznie się poprawiła. Świadczy o tym m.in. wzrastająca wartość dochodu rozporządzalnego. W pierwszych latach po wstąpieniu Polski do UE rolnicy wyraźnie odczuli poprawę swojej sytuacji materialnej, a w okresie 2018–2022 ta ocena się ustabilizowała. Wzrostowi dochodu rozporządzalnego towarzyszyło zmniejszanie się zadłużenia gospodarstw oraz zwiększenie możliwości i chęci oszczędzania. Tym obiektywnym

przesłankom poprawy sytuacji materialnej towarzyszyła stabilizacja ocen subiektywnych. W porównaniu z pozostałymi gospodarstwami domowymi gospodarstwa rolników oceniały swoją sytuację materialną mniej entuzjastycznie pomimo jej istotnie większej poprawy. Subiektywne oceny rolników były nieco niższe niż średnie wartości w całej badanej populacji gospodarstw domowych. Pozwoliło to na pozytywną weryfikację pierwszej hipotezy badawczej. Charakterystyczną cechą gospodarstw domowych rolników był również wyższy niż średni w badanej próbie odsetek osób wskazujących, że sytuacja materialna ich gospodarstwa domowego jest przeciętna.

Jednocześnie właściciele gospodarstw rolnych o powierzchni UR powyżej 20 ha częściej niż właściciele gospodarstw drobnych oceniali swoją sytuację materialną jako dobrą lub bardzo dobrą, wykazywali większą zdolność do oszczędzania, byli bardziej skłonni do korzystania z kredytów, a przy tym rzadziej deklarowali problemy ze spłatą zobowiązań. Ta obserwacja pozwoliła na pozytywną weryfikację drugiej hipotezy. Statystyczna istotność wyników testów chi-kwadrat i Fishera jednoznacznie potwierdziła istnienie różnic w postrzeganiu sytuacji materialnej zarówno między gospodarstwami domowymi rolników i nierolników, jak i wewnątrz grupy rolników w zależności od wielkości gospodarstwa rolnego. Wyniki te potwierdzają znaczenie i celowość dalszych badań nad zróżnicowaniem ekonomicznym sytuacji materialnej rolników oraz kluczowymi determinantami tego zróżnicowania. Chociaż ocena własnej sytuacji materialnej jest kategorią subiektywną, to jednak może odgrywać bardzo ważną rolę w podejmowaniu decyzji nie tylko przez pojedyncze osoby i gospodarstwa domowe, lecz także przez całe grupy społeczne i doprowadzać np. do sytuacji kryzysowych (strajków, rozruchów, niepokojów społecznych itp.). Dlatego powinna być systematycznie monitorowana przez decydentów kreujących politykę społeczną. Artykuł wskazuje zarazem na duży potencjał danych gromadzonych przez GUS i zasadność szerszego dostępu do nich dla naukowców.

Podziękowania i źródło finansowania

Bardzo dziękujemy Grzegorzowi Rucie, dyrektorowi Urzędu Statystycznego w Krakowie, za jego wkład w projekt współpracy między instytucjami, Monice Wałaszek, kierownik Małopolskiego Ośrodka Badań Regionalnych, za istotną pomoc przy uzyskaniu ogólnopolskich danych i wsparcie organizacyjne projektu oraz Ryszardowi Gawlikowi z Ośrodka Inżynierii Danych za wsparcie techniczne.

Badanie zostało sfinansowane z subwencji Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego dla Uniwersytetu Rolniczego im. Hugona Kołłątaja w Krakowie na 2025 r.

Bibliografia

- Chmieliński, P., Czubak, W. (2024). Ewolucja oddziaływania Wspólnej Polityki Rolnej na przemiany wsi i rolnictwa w Polsce. W: *Polska wieś i polskie rolnictwo. 20 lat w Unii Europejskiej* (s. 13–31). Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN. https://doi.org/10.53098/978-83-89900-78-4_2.
- Duczkowski, N., Słowik, L. (2022). Wpływ subiektywnej oceny sytuacji materialnej na zadłużenie gospodarstw domowych. *Wiadomości Statystyczne. The Polish Statistician*, 67(8), 41–63. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0015.9701>.
- Dudek, H. (2021). Deprywacja materialna polskich gospodarstw domowych w pierwszym roku pandemii COVID-19. *Metody Ilościowe w Badaniach Ekonomicznych*, 22(3), 97–107. <https://doi.org/10.22630/MIBE.2021.22.3.9>.
- Dudek, M. (2017). Skala i uwarunkowania ubóstwa rodzin rolniczych w Polsce. *Wieś i Rolnictwo*, (2), 7–27. <https://doi.org/10.53098/wir022017/01>.
- Gałęcka, A., Pyra, M. (2016). Zadłużenie gospodarstw rolniczych w Polsce w latach 2010–2013. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, 18(2), 89–94. <https://rnseria.com/article/123995/pl>.
- Głowicka-Wołoszyn, R., Stanisławska, J., Wołoszyn, A. (2022). Housing conditions of households of farmers in 2005–2020. *Annals of the Polish Association of Agricultural and Agribusiness Economists*, 24(3), 42–56. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0015.9393>.
- Główny Urząd Statystyczny. (2023). *Budżety gospodarstw domowych w 2022 r.* <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/dochody-wydatki-i-warunki-zycia-ludnosci/budżety-gospodarstw-domowych-w-2022-roku,9,21.html>.
- Główny Urząd Statystyczny. (2024). *Zeszyt metodologiczny. Badanie budżetów gospodarstw domowych.* <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/dochody-wydatki-i-warunki-zycia-ludnosci/zeszyt-metodologiczny-badanie-budżetow-gospodarstw-domowych,10,3.html>.
- Gołaś, Z. (2014). Dochodowość pracy w rolnictwie krajów Unii Europejskiej. *Wieś i Rolnictwo*, (3), 7–23. <https://doi.org/10.53098/wir.2014.3.164/01>.
- Grzelak, M. M. (2016). Dochody rozporządzalne gospodarstw rolnych na tle dochodów innych grup społeczno-ekonomicznych w Polsce w latach 2003–2014. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio H – Oeconomia*, 50(4), 139–149. <https://doi.org/10.17951/h.2016.50.4.139>.
- Kalinowski, S. (2015). *Poziom życia ludności wiejskiej o niepewnych dochodach*. Wydawnictwo Naukowe PWN. https://www.skalin.pl/wp-content/uploads/2011/01/poziom_zycia_ludnosci_wiejskiej-14-07.pdf.
- Kalinowski, S. (2019). Wiejska bieda – (nie)obecność na polskiej wsi. W: M. Hałamska, M. Stanny, J. Wilkin (red.), *Ciągłość i zmiana. Sto lat rozwoju polskiej wsi* (s. 169–202). Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN. <https://doi.org/10.53098/9788373839984>.
- Kalinowski, S. (2022). Ubóstwo i wykluczenie na wsi. W: J. Wilkin, A. Hałasiewicz (red.), *Polska wieś 2022. Raport o stanie wsi* (s. 153–169). Wydawnictwo Naukowe Scholar, Fundacja na rzecz Rozwoju Polskiego Rolnictwa.
- Kata, R. (2020). Zadłużenie rolników w Polsce w aspekcie przemian strukturalnych i koniunktury w rolnictwie. *Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Polityki Europejskie, Finanse i Marketing*, 23(72), 33–44. <https://doi.org/10.22630/PEFIM.2020.23.72.3>.
- Kozak, J. M., Mrówczyńska-Kamińska, A. (2022). The Economic Situation of Households in Poland. *Annals of the Polish Association of Agricultural and Agribusiness Economists*, 24(1), 134–160. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0015.7629>.

- Kozera, A., Stanisławska, J., Wysocki, F. (2014). Sytuacja finansowa gospodarstw domowych zamieszkujących obszary wiejskie w Polsce po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej. *Roczniki Naukowe Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich*, 101(2), 91–101. <https://doi.org/10.22630/RNR.2014.101.2.22>.
- Krajka, S. (2022). Stopień obciążenia kredytem budowlano-mieszkaniowym budżetów gospodarstw domowych w Polsce w okresie 2015–2021. *Debiuty Naukowe Studentów Wyższej Szkoły Bankowej*, 22, 83–102. <https://doi.org/10.58683/dnswsb.571>.
- Łapa, P. (2018). *Liczba stopni swobody – co to właściwie jest*. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.15897.06244>.
- Mierzejewska, M. (2015). Gospodarstwo domowe – rozważania o składkach i podatkach. W: M. Kawiński (red.), *Dobezpieczenie społeczne. Idea i kontynuacja* (s. 45–56). Oficyna Wydawnicza Szkoła Główna Handlowa w Warszawie.
- Mieszala, M., Głowicka-Wołoszyn, R., Wołoszyn, A., Stanisławska, J. (2023). Consumer Expenditure of Rural Households in Poland. *Annals of the Polish Association of Agricultural and Agribusiness Economists. Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, 25(3), 232–242. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0053.8862>.
- Orłowski, W. M. (2024). Czy polskie rolnictwo wykorzystało szanse tworzone przez członkostwo w Unii Europejskiej? Ocena makroekonomiczna. W: P. Chmieliński, G. Gorzelak (red.), *Polska wieś i polskie rolnictwo. 20 lat w Unii Europejskiej* (s. 139–155). Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN. <https://doi.org/10.53098/978-83-89900-78-4>.
- Pawelec, A. (2021). Analiza struktury wydatków konsumpcyjnych polskich gospodarstw domowych według typu biologicznego. *Metody Ilościowe w Badaniach Ekonomicznych*, 22(3), 87–96. <https://doi.org/10.22630/MIBE.2021.22.3.8>.
- Podolec, B. (2008). Społeczno-ekonomiczne uwarunkowania sytuacji materialnej gospodarstw domowych. W: K. Jakóbiak (red.), *Statystyka społeczna – dokonania, szanse, perspektywy* (s. 109–123). Główny Urząd Statystyczny. https://bws.stat.gov.pl/bws_57_Statystyka_spoleczna_dokonania_szanse_perspektywy.
- Prokopowicz, D. (2017). Sytuacja materialno-ekonomiczna gospodarstw domowych w Polsce oraz znaczenie wprowadzenia programu „Rodzina 500 plus” w ramach kompleksowej rodzinnej polityki społecznej. *Uniwersyteckie Czasopismo Socjologiczne*, 18(1), 57–75. <https://www.czasopisma.uksw.edu.pl/index.php/ucs/article/view/2942/2685>.
- Sowa-Kofta, A., Kurowski, P. (2021). Zagrożenie ubóstwem gospodarstw domowych z osobami z niepełnosprawnościami. *Polityka Społeczna*, (10), 8–16. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0015.5427>.
- Stanisławska, J., Wysocki, F. (2011). Dochodowa elastyczność wydatków na artykuły żywnościowe gospodarstw domowych rolników według grup dochodowych. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, 13(3), 315–319.
- Sztabiński, P. B. (1989). Sytuacja materialna. Propozycje pojęcia. *Przegląd Socjologiczny. Sociological Review*, 37, 65–82. https://bazhum.muzhp.pl/media/texts/przeglad-socjologiczny-sociological-review/1989-tom-37/przeglad_socjologiczny_sociological_review-r1989-t37-s65-82.pdf.
- Weber, M. (2002). *Gospodarka i społeczeństwo*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wojewodzic, T. (2017). *Procesy dywertycji i dezagrarnizacji w rolnictwie o rozdrobnionej strukturze agrarnej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie. <https://doi.org/10.15576/978-83-66602-31-1>.
- Wołoszyn, A., Głowicka-Wołoszyn, R. (2024). Income Inequality of Rural Households in Poland – Analysis by Source of Income. *Annals of the Polish Association of Agricultural and Agribusiness Economists. Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, 26(1), 324–337. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0054.3788>.